

Ukážka z knihy *Elie Wiesel – Prelomiť mlčanie*

Autor: Joseph Berger

Preložil: Peter Tkačenko

Hoci bol Sighet od srdca Európy ďaleko, aj tam sa doniesli správy, čo sa deje: závrtný vzostup Hitlera na čelo osvieteného Nemecka. Španielska občianska vojna. Mnichovská dohoda, ktorá vyniesla ortieľ nad Československom. Krištáľová noc. Mestečkom prechádzali rozčarovaní utečenci z radov vojakov aj civilistov. Po útoku Nemecka na Poľsko 1. septembra 1939 prišli poľskí utečenci. A s nimi aj prvé príbehy o rabínoch, ktorým odstrihli brady alebo ich nútili drhnúť chodníky, o Židoch na nútených prácach, o svojvoľnom zabíjaní a bitkách. Muži v synagóge si na Roš Hašanu či Jom Kipur šepkali o týchto zverstvách, ale panovala medzi nimi zhoda, že tak ako v prvej svetovej vojne, aj tentoraz bude mať prenasledovanie svoje hranice. Napokon, veď hovoríme o Nemecku, najcivilizovanejšom národe sveta a krajine Goetheho, Heineho, Bacha a Beethovena. V roku 1940 dokonca pocítili závan optimizmu, keď Nemci so Sovietmi prekreslili mapu Poľska, Maďarska a Rumunska a Sighet sa opäť stal súčasťou Maďarska tak ako v detstve Elieho matky.

Potom, v lete 1941, vyšiel výnos o deportácii všetkých maďarských Židov, ktorí nedokázali preukázať svoje maďarské občianstvo. V *Noci* Wiesel opisuje, ako týchto ľudí naložili do dobytčích vagónov a poslali ich nevedno kam. Medzi deportovanými bol aj Moše kostolník, ktorý sa staral o synagógu. Práve on vtedy ešte len trinásťročného Elieho priviedol k ťažiskovému textu kabaly – ku Knihe Zohar. Elie bol presvedčený, že vďaka štúdiu s Mošem sa priblíži k času, keď sa z otázok a odpovedí stane jedno.

Po niekoľkých mesiacoch ohromený Elie zbadal Mošeho na lavičke v Sighete. Zázrakom sa mu podarilo vrátiť a Elie pozorne počúval jeho príbeh. Mošeho vlak zamieril na poľské územie a vo východnej Haliči Židov premiestnili z vagónov do nákladných áut, ktoré ich odviezli na lesnú čistinku. Tam ich Nemci prinútili vykopať masové hroby a potom ich postrieľali guľometmi a puškami. Mošemu sa nejakým spôsobom podarilo zachrániť predstieraním, že je mŕtvy, a vrátiť sa do Sighetu.

„Ľudia nielenže odmietali jeho príbehom uveriť, odmietali ich čo i len počúvať,“ píše Wiesel v *Noci*. „Niektorí dokonca naznačovali, že mu ide len o ich ľútosť, že si to vymýšľa. Iní to odbili s tým, že mu preskočilo.“

Príbeh Mošeho kostolníka z *Noci* pripomína dobre zdokumentovaný transport dvadsaťtisíc Židov, ktorí nevedeli preukázať svoje maďarské občianstvo a skončili v Nemcami okupovanom západoukrajinskom mestečku Kamianec-Podil'skyj. Počas dvoch dní na sklonku augusta 1941 drvivú väčšinu z nich vyvraždili mobilné zabijacké jednotky známe ako *Einsatzgruppen* a podpísali sa tak pod prvý veľký masaker „konečného riešenia židovskej otázky“. Toto krviprelievanie prežili asi dve tisícky Židov, ktorí sa podobne ako Moše vrátili do svojich domovov. Literárny kritik Alfred Kazin po niekoľkých desaťročiach Wiesela obvinil, že svoje spomienky v *Noci* prifarbil, pričom osobitne myslel príbeh Mošeho kostolníka. Lenže nechota uveriť, že civilizovaní ľudia by páchali takéto zverstvá, bola bežná v celej Európe.

Roky 1942 a 1943 akoby Židov v Maďarsku obišli. Sighetania čerpali nádej zo sľubných správ o porážke nemeckých vojsk pri Stalingrade, prvom spojeneckom bombardovaní Nemecka a prípravách na otvorenie druhého európskeho frontu. Maďarský predseda vlády

Miklós Kállay predpokladal, že Spojenci Nemcov porazia, a tak napriek nemilosrdnému tlaku Hitlera a jeho podriadených odmietal deportáciu Židov, hoci pristal na schválenie početných protizidovských zákonov a nasadzovanie Židov na nútené práce. Elie Wiesel sníval o tom, že aj s rodinou utečú do Palestíny, a tlmočil tento sen otcovi, no Šlomo váhal. Mal takmer päťdesiat, cítil sa pristarý na začínanie nového života a radšej sa spoliehal, že čoskoro bude po vojne. Keď do Maďarska začalo prichádzať čoraz viac poľských Židov, ne jeden z nich sa objavil aj pred dverami Wiesellovcov. Elieho otec im vybavil falošné doklady, dal im trochu peňazí a niekoľkými fľašami pálenky podplatil miestnych žandárov, aby im dovolili zostať. Práve pre hotovostný dar jednému utečencovi Šloma zatkli a poslali do Budapešti na výsluch, ale po niekoľkých týždňoch ho prepustili.

„Keď nás zbadal, ako ho čakáme na stanici, tvárou sa mu mihol smutný, rozčarovaný úsmev, aký som ešte nevidel,“ napísal Wiesel po rokoch. „Bili ho? Mučili? Čoho sa na ňom dopustili, že mu zosivela tvár a objavili sa na nej vrásky vyčerpanosti a rezignácie? Neodvažoval som sa spýtať, ale túžil som to vedieť.“

Keď 19. marca 1944 Maďarsko obsadili nemecké vojská, nový predseda vlády Döme Sztójay súhlasil s deportáciami. Do Sighetu sa dostali správy o tom, ako kolaborujúci fašisti v iných maďarských mestách bijú a verejne ponižujú Židov, ničia ich obchody a synagógy. Elieho rodina opäť zauvažovala nad niekoľkými alternatívami, ale podľahla paralýze a chlácholeniu, že ani v minulosti to nedopadlo až tak zle a Boh sa o nich napokon postará. O niekoľko dní do mesta na tankoch, džípoch a motocykloch dorazili nemeckí vojaci, ktorí sa ubytovali u domácich vrátane domu oproti Wiesellovcom. Dámam žijúcim v tom dome nemeckí dôstojníci priniesli čokoládovú bonboniéru.

Keď ich počas sabatu navštívil starý otec, Elie počul, ako s jeho otcom lamentujú nad tým, že Budapešť padla do rúk maďarských fašistov a nedávno tam schválili protizidovské zákony, ktoré sa podobali na nacistické norimberské zákony z roku 1935. Židom zakazovali podnikáť, vykonávať právnické či učiteľské povolania a sobášať sa s Nežidmi. Otcovi to nešlo do hlavy. „Ako sa tomu môže Boh len tak prizerať?“ Lenže starý otec odvetil: „Boh je Boh a jeho cesty sú niekedy nepochopiteľné – a nemôže to byť inak. Ak by si vždy rozumel, čo robí, nebol by tým, čím je, a ty by si nebol tým, čím si.“ Keď sa Elie snažil pochopiť zdanlivú neprítomnosť Boha pri vraždení šiestich miliónov ľudí, toto vedomie nepochopiteľného, záhadného Boha ho prenasledovalo až do konca života. Keď Dodje Feig pred odchodom stúpil na kozlík svojho konského povozu, vnukovi na rozlúčku zašepkal niekoľko slov, ktoré sa mu vryli do mysle: „Si Žid, tvojou úlohou je zostať Židom. Všetko ostatné je na Bohu.“ Svojho starého otca nikdy viac nevidel.

V predvečer Pesachu v roku 1944 Nemci vydali pokyn na zatvorenie sighthetských synagóg. Wiesellovci s Mošem kostolníkom za stolom absolvovali svoj posledný rodinný seder a „so sklonenými hlavami a ťažkými srdcami“ si vypočuli príbehy o exode z Egypta. Neodvažovali sa „položiť si otázku, či Boh znova zasiahne, aby nás zachránil“. Moše sa rodinu pokúsil varovať pred tým, čo jej hrozí, no Elieho otec ho zahriakol, že zármutok je na Pesach zakázaný. Keď podľa tradície otvorili dvere prorokovi Eliášovi, Moše zmizol.

V siedmy deň Pesachu Nemci zatkli predstaviteľov sighthetskej židovskej komunity a prikázali Židom vydať všetko zlato, striebro a klenoty v ich vlastníctve. Do ich domov vtrhli maďarskí žandári, ktorí im prehrabali zásuvky a skrine. O tri dni musel každý Žid nosiť žltú hviezdu, ale Elie vravel, že týmto výnosom sa cítil tesne pripútaný k stredovekým Židom v talianskych

a francúzskych getách, ktorí museli nosiť kruhový odznak. „Mal som pocit, že žijem (nie, že sa o nej učím, ale že ju žijem) žeravú kapitolu dejín, ktorú raz budú skúmať budúce generácie.“

Nasledovali ďalšie výnosy, ktoré Židov vykazovali z vlakov, autobusov, parkov, kín či reštaurácií a zakazovali im vychádzať po šiestej večer. Do polovice apríla v Sighet vymerali dve getá, do ktorých sa museli Židia presídliť. Dom Elieho rodiny sa nachádzal na území väčšieho z tých dvoch get, a tak sa nemuseli nikam sťahovať, museli však u seba prijať príbuzných vyhnaných z ich domov. Životné podmienky boli neznesiteľne stiesnené. Napriek všetkému si Židia naďalej nahovárali, že zatváranie do get je to najhoršie, čoho sa Nemci dopustia, a že už počuť hrmenie sovietskeho delostrelectva, takže veci čoskoro vezme do rúk Červená armáda a bude lepšie. Len hŕstka z nich sa pokúsila uniknúť z mesta a ukryť sa v okolí alebo utiecť do cudziny.

Optimizmus tých ostatných dostal poslednú ranu, keď do Sighetu zavítala delegácia na čele s Adolfom Eichmannom, aby naplánovala ďalšie kroky konečného riešenia. Elieho otca zavolali, aby sa zúčastnil na mimoriadnom rokovaní židovskej rady, ktorá geto v teórii riadila. Vrátil sa bledý a zdrvený.

„Strašná správa,“ oznámil napokon. „Transporty.“

Židia z geta sa mali na druhý deň (18. mája) ulicu po ulici vydať na vlakovú stanicu, odkiaľ ich čakala cesta na dosiaľ utajené miesto. Povrávalo sa, že ich pošlú do niekoľkých maďarských tehelní. Istotu však nemal nikto s výnimkou predsedu rady, ktorému túto informáciu zakázali vyzradiť pod hrozbou hrdelného trestu.

Ženy na cestu pripravovali varené vajcia a pečené mäso. Rodičia na každého člena rodiny zbalili jeden kus batožiny – viac nesmeli. Rodiny sa zhromaždili na uliciach a spoločne sa podujali na tento exodus. Keď niekto cestou na železničnú stanicu vybočil z radu, maďarskí žandári ho usmernili obuškom alebo pažbou pušky. Elieho rodinu ušetrili od prvých transportov, a tak sa Elie s najmladšou sestrou Ciporou motali medzi transportovanými a pod horúcim slnkom núkali smädným vodu. Elie si všimol, že nad zbaleným majetkom sa hrbí ešte aj rabín, ktorý medzitým prišiel o svoju dlhú bradu.

„Prechádzali predom mnou jeden po druhom, učitelia, kamaráti, všetci ostatní, všetci, ktorých som sa tak bál; všetci, z ktorých som sa kedysi smial; všetci, s ktorými som roky žil. Sklesnutí, ohnutí ako zbití psi kráčali a vliekli svoje batohy, svoje životy, opúšťali svoje domovy a svoje detské roky. Prechádzali okolo, nevenujúc mi pohľad. Možno mi závideli.“

Keď sa menšie geto vyprázdnilo, obyvatelia väčšieho geta dostali rozkaz presťahovať sa do tamojších uvoľnených domov. „Všetci Židia von!“ revali maďarskí žandári, keď obyvatel'ov vyhánali do menšieho geta, a kričali na nich, aby si švihli a hýbali sa. V prvej časti svojich neskorších pamätí s názvom Všetky rieky tečú do mora Wiesel spomína na nevšimavú ľahostajnosť svojich nežidovských susedov, ktorí vyzerali z okien.

„Otec plakal. Bolo to prvý raz, čo som ho videl plakať. Nikdy mi ani len na rozum neprišlo, že vie plakať. Mama kráčala uzavretá do seba, bez slova, zamyslená. Pozoroval som mladšiu sestričku Ciporu, svetlé, starostlivo učesané vlásky, červený kabát prehodený cez plecia, sedemročné dievčatko. Na chrbte batoh, ktorý jej bol príťažký. Zatínala zuby. Už vedela, že sťažovať sa je zbytočné.“

Hoci ústredným motívom *Noci* je chradnutie a smrť jeho otca, zdá sa, že ešte viac ho zdrvila náhla strata najmladšej sestry, a jeho spomienky na jej posledné dni sú desivým čítaním. Wiesel vo svojich pamätiach dokonca pripúšťa, že so svojou manželkou Marion a synom Elishom o nej nikdy nehovoril, lebo „mám hrôzu z predstavy rozprávať o nej v minulom čase, pretože je prítomná“.

„Vidím svoju sestričku, vidím ju s jej plecniakom, takým nemotorným a ťažkým. Vidím ju a premáha ma nesmierna neha,“ napísal vo *Všetky rieky tečú do mora*. „Moju dušu nikdy neopustí jej nevinný úsmev. Nikdy ma neprestane spaľovať jej pohľad. Usiloval som sa jej pomôcť, ale odmietla. Jej hlas sa nikdy nevytratí z môjho srdca. Bola smädná, moja sestrička bola smädná. Mala vyprahnuté pery. Na nepoškvrnenom čele jej vystúpili kropaje potu. Dal som jej napit'. ‚Počkám,‘ povedala s úsmevom. Moja sestrička chcela byť statočná. A ja som chcel zomrieť namiesto nej.“

Keď prišli do svojho obydľia v menšom gete, po izbách boli roztrúsené náboženské knihy a na tanieroch boli zaschnuté zvyšky jedla svedčiace o náhlom odchode predchádzajúcich obyvateľov. Wiesellovci sa snažili udržiavať dobrú náladu a nahovárali si, že z menšieho geta sa môže vyklúť ich cieľová stanica. A aj keby ich deportovali, špekulovali naverímboha, možno sa tým zachránia pred bojmi postupujúcich spojeneckých vojsk s Nemcami. Ich stará gazdiná Maria ich prosila, aby za ňou prišli do osady v horách, kde po Nemcoch nie je ani stopy a mohla by ich uchýliť v chalupe, kam sa pohodlne zmestí celá ich rodina aj so starou mamou Nissel. Elieho otec však odmietol. Stále nevedel, čo ich čaká, tak prečo svoju rodinu vystavovať útrapám skrývania. Zároveň odmietol opustiť svoju komunitu. Wiesellove pamäti opakovane zdôrazňujú naivitu a sebaklam, ktorému sa vystavoval jeho otec aj ostatní sighthetskí Židia.

Vtedajší archivár písomností Elieho Wiesela na Bostonskej univerzite Dr. Joel Rappel v roku 2012 medzi inými materiálmi objavil aj nedokončený a nikdy nevydaný stopäťdesiatstranový rukopis *Noci*, ktorý bol k tomuto kolektívnemu sebaklamu oveľa kritickejší. Ten hebrejský rukopis s názvom *A svet mlčal* (rovnako sa volala pôvodná verzia *Noci* v jidiš) Wiesel z neznámych dôvodov nedokončil.

„Nepreháňal by som, keby som povedal, že genocídychtivému národu takto mimoriadne pomohli pri príprave psychologického pozadia pohromy,“ napísal Wiesel v hebrejskom rukopise o nevinných ľuďoch vrátane svojich príbuzných a predstaviteľov komunity. „Profesionálni optimisti chceli zmierniť prítomnosť, ale zároveň tým pochovali budúcnosť. Je takmer isté, že keby sme si priznali čo len štipku pravdy, utiekli by desiatky či viac Židov.“

Wiesel mal Spojencom za zlé aj to, že tajili hrôzy táborov smrti, čím na miestach ako Sighet podnecovali v ľuďoch na zbožných želaniach založenú slepotu. V jednom z prvých rozhovorov, ktoré poskytol ako sľubný mladý novinár, aj vo svojich pamätiach Wiesel odsúdil lídrov ako Roosevelt, Churchill, pápež Pius XII., ale dokonca aj židovskú polovojenskú organizáciu Hagana pôsobiacu v Palestíne počas britského mandátu. Vyčítal im, že maďarských Židov nenabádali na útek, hoci vedeli, aký osud ich čaká. „Prečo o tom nebolo zmienky vo vysielaní BBC, ktoré sme počúvali?“ pýtal sa Josepha Wershbu, ktorý v roku 1961 písal jeho profil pre *New York Post*. „Tábory nie sú len obžalobou nášho súčasného sveta. Sú obžalobou dvetisícročnej kresťanskej civilizácie.“

V nezverejnenom hebrejskom rukopise je táto obžaloba ráznejšie a zapálenejšia. „Svet mlčal a aj židovský svet mlčal,“ napísal v ňom. „Prečo sa im nezdalo potrebné informovať nás, čo sa deje v Nemecku? Prečo nás nevarovali? Prečo?“

S obrovskou nehou si Wiesel spomínal na poslednú piatkovú rodinnú večeru, keď sa pred odchodom z menšieho geta naposledy mohli zísť nad chalou a vínom. Zvyšných sighthetských Židov na druhý deň napchali do synagógy a prinútili ich čakať. Prešlo dvadsaťštyri hodín, takže takmer všetci prítomní si museli uľaviť v niektorom z kútov svätyne. Ráno Židia odmaširovali na stanicu, kde ich maďarskí žandári natlačili do nákladných vozňov určených na prepravu dobytká. V každom dobytčiaku bolo osemdesiat ľudí odkázaných na niekoľko pecňov chleba a vedier vody. Napokon sa zo stanice pohol aj posledný zo štyroch transportov. „Vzdych preťalo ťahavé pískanie. Zaškrípali kolesá. Ocitli sme sa na ceste.“ Písal sa 21. máj 1944 a Sighet sa, nemeckým slovníkom, očistil od Židov. „Stačilo šesť týždňov, aby živú a tvorivú komunitu odsúdili najprv na samotu, potom na biedu a napokon na prevoz a smrť,“ napísal Wiesel po štyridsiatich rokoch.

Na koľajniciach tri dni rachotil vlak, do ktorého sa zakrádal hlad a smäd a jeho cestujúci pre horúčavu a čoraz intenzívnejší zápach ledva lapali po dychu. Aj tu *Noc* prináša srdcervúci príbeh, ktorý ilustruje Wieselovu fascináciu prorockým potenciálom šialenstva. V dobytčiaku sa s ním viezla aj pani Schächterová. Jej manžela aj dvoch z ich troch synov odviezol predchádzajúci vlak, zažívala extrémnu úzkosť a neustále plakala. „Vidím oheň! Vidím oheň! (...) Židia, počúvajte ma. Vidím oheň! Vysoké plamene. Obrovskú žiaru!“ Jej desaťročný syn sa ju pokúšal upokojiť, ale ostatní cestujúci to odbili tým, že sa „zbláznila, chuderka“, a napokon ju spúťali a zapchali jej ústa. Tento prejav jasnoviedectva má takú literárnu silu, že niektorí kritici podobne ako v prípade Mošeho kostolníka dospeli k záveru, že musí ísť o preháňanie alebo prikrášľovanie. No ako vo svojej eseji z roku 2006 pre *New Republic* konštatuje Ruth Franklin, tieto udalosti nie sú „otázkou faktov“, ale „prejavom umeleckej licencie“. Ako píše, autor pamätí „musí mať slobodu pretaviť svoj surový materiál do umeleckého diela“.

Wiesel z francúzskej aj anglickej verzie dokonca vyškrtol viacero udalostí, aby v čitateľoch neriedil súcit s obeťami, ktorý v nich chcel vyvolať. Niektoré z tých výjavov sa objavujú v nezverejnenom hebrejskom rukopise.

„Pod príkrovom noci sa niektorí mladí chlapci a dievčatá venovali pohlavnému styku,“ uvádza rukopis. „Napätie posledných dní v nich vyvolalo túžby, ktoré teraz chceli naplniť. Svoje k tomu povedalo aj srdce, pretože tieto milostné akty nevyvolali u cestujúcich vo vagóne protesty. Pite, jedzte a užívajte si, lebo zajtra zomrieme.“

V tretí deň cesty vlak zastavil a ktosi, kto mal výhľad z okna, prečítal názov stanice: Osvienčim.